

Проф. др Оливер Антић
амбасадор Р. Србије у Р.
Португалији

МОСТ ДО АНДРИЋА

Нобеловац др Иво Андрић
писац за сва времена

Проф. др Оливер Антић
амбасадор Р. Србије у Р. Португалији

МОСТ ДО АНДРИЋА

Нобеловац др Иво Андрић писац за сва времена

*Уносити светлост научне истине у
догађаје прошлости, значи служити
садашњости. И. Андрић*

I

У свом делу *Белешка о речима* (Историја и легенда, „Просвета“ Београд 1997, стр. 57.) Иво Андрић је записао да сви други уметници, музичари, сликари, вајари, позоришни и филмски ствараоци, имају на располагању „разна видљива и опипљива средства којима се служе у свом изражавању. Једини је писац који нема ништа друго до – речи“. Разуме се да у оне чији је једини модус реч, спадају и посленици хуманистичких наука, јер и сами, у ширем смислу те речи, спадају у писце. Андрић је своју каријеру и отпочео управо као писац у ширем смислу – радећи на својој докторској тези. Његова монументална списатељска грађевина почива, у ствари, на темељима науке, на његовом научном раду - докторској дисертацији.¹

Дело Иве Андрића, добитника Нобелове награде за књижевност 1961. г., спада у светску баштину књижевности и културе. Андрић је, као грађанин света, што се не ретко истиче, ипак одабрао да буде српски књижевник. Уобичајено је да се ова чињеница, као неспорна, само констатује, али се ретко улазило у корене ове одлуке. Рођен је у Доцу, у близини Травника 1892. г., на подручју које је у минулим временима припадало Римској империји, српском средњовековном државном, језичком и културном корпусу, Отоманском царству, Аустроугарској, Југославији, сада Босни и Херцеговини. Матурирао је у Сарајевској гимназији, студирао у Загребу, Бечу, Кракову и Грацу. Био је члан „Младе Босне“, као

¹ Вид. О. Антић, *Темељи Андрићеве духовне грађевине*, Зборник радова Академије наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука 2012., стр. 379-399.

много други угледни Срби тога времена, због чега је у Првом светском рату хапшен и интерниран. Изабран је за дописног члана Српске Краљевске Академије наука и уметности 1926., а 1939.г. постаје њен редовни члан. У Краљевини Југославији је био дипломата (конзул, амбасадор, помоћник министра иностраних дела). За време Другог светског рата живео је и радио у окупираној Србији, у Београду, у изнајмљеном стану у Призренској улици, где је написао два ремек дела *Травничку хронику* и *На дрини ћуприју*. Србија и српство су били његово трајно опредељење: „Могао бих живети онолико колико ми остаје да живим и умрети као смирен човек, сиромаш, али да то буде у мојој земљи и међу људима мог језика, а не у туђини“. И заиста, његови ликови одишу епском снагом, толико присутном у српској средњовековној народној традицији, предању и песмама, коју је и сам Ј. В. Гете² високо ценио, а која се понекад, када су питању женски ликови, савија, омекшава и, готово не приметно, баш као у српским народним песмама, претвара у лирску топлину. Наравно лирика Андрићу није била страна, напротив са њом је и отпочео литерарну каријеру пре доктората (нпр. *Ex ponto*, *Немири*). Умро је 1975. г. у Београду.

У временима Брозове (Јосип Броз Тито 1892-1980) Југославије, када је било лагодно и уносно, бити неко други, Андрић је, као и Меша Селимовић,³ одабрао српство. Чак је лично, да не би било спорно, јер су то била времена сваколиког оспоравања српства (одбијање признавања Срба католичке или муслиманске вере),

² На једном од својих путовања по Италији Јохан Волфганг фон Гете је у књизи Алберта Фортиса "Путовања по Далмацији" (*Viaggio in Dalmazia*) из 1774. г., уочио српску баладу "Хасанагиница", коју је Фортис записао и превео на италијански језик. Проучавајући упоредну поезију разних народа, Гете је био упознат и са српским народним песмама које су на њега оставиле најдубљи утисак, због чега је констатовао да на цивилизацијској лествици стоје одмах до Хомерове Илијаде и Одисеје. Одушевљен "Хасанагиницом", која живим бојама осликава необичну, снажну, али и трагичну судбину жене на размеђу сукоба цивилизација, Гете ју је превео на немачки језик 1775. г. (само годину дана по објављивању Фортисовог превода, али и великог успеха сопственог дела "Јади младога Вертера"). После Гетеовог, уследили су преводи на енглески (Шкотланђанина сер Валтера Скота, 1798), руски (Александра Сергејевича Пушкина, 1835), француски (Проспера Меримеа, 1827...). Хасанагиница је преведена на преко четрдесет светских језика.

³ Велики српски писац, рођен у Тузли, данашња Босна и Херцеговина. Све што је речено о простору на којем је рођен Андрић, исто важи и за Селимовића. Има дубоке симболике управо у томе што су ова два великана први рођен као католик, други као муслиман, у зрелом добу изабрали, насупрот политичким токовима, притисцима и "подобностима", повратак у нацију својих славних и мучених предака. То је био одговор достојних на насиље и поделе недостојних. У свом писму Српској академији наука и уметности 1976. г. Меша Селимовић вели: "Потичем из муслиманске породице, по националности сам Србин..." "Припадам, дакле, нацији и књижевности Вука, Матавуља, Стевана Сремца; Борислава Станковића, Петра Кочића, Иве Андрића..." подвлачећи на крају, "Није зато случајно што ово писмо упућујем Српској академији наука и уметности са изричитим захтевом да се оно сматра пуноважним биографским податком." Иначе, његови су се преци, пре промене вере, презивали Вујовић. Најзначајнија дела: *Дервиш и смрт* (1966), *Тврђава* (1970), *Острво* (1974), *Сјећања* (1976).

својим рукописом 1951. уписао у рубрику националне припадности - Србин. Андрићев импозантни књижевни опус много пута је био подвргнут анализама, тумачењима и научној обради. Ипак, чини се да његов једини научни рад, који је био темељ његовим најзначајнијим књижевним делима, није у литератури био довољно истакнут. У предговору своје докторске дисертације Андрић, у том смислу, истиче нешто изванредно значајно: „По свом садржају и по својој основној замисли, ова расправа је у вези са другим радовима које сам припремио у другом облику и другом приликом“. Очигледно да је плански и систематски рад на прикупљању обимне грађе, нарочито из аустријских архива, са циљем израде доктората, инспирисао аутора да већ тада себи постави и шире циљеве – *Уносити светлост научне истине у догађаје прошлости, значи служити садашњости*, говорио је. Разлог за овакав став, за ћутање у погледу значаја Андрићевог доктората за његов укупни опус, уверени смо, искључиво је идеолошко-политичке природе и лежи у карактеру Брозове владавине у послератној Југославији. Такав став, чини се, ни до данас није у потпуности превазиђен. Чак је и датум Андрићеве смрти подлегао идеолошко-политичком данку.⁴

Иво Андрић је на Филозофском факултету у Грацу 1924. г. одбранио дисертацију под насловом: *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der tuerkischen Herrschaft* (Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине). Исте године, 13. јуна, промовисан је у доктора филозофије.

Андрићева дисертација најавила је његово усмерење. Приликом израде тезе аутор је прикупио и изучио обимну грађу, коју су (на латинском, немачком, али и нашем језику) чували аустријски архиви и библиотеке. Андрић је, дакле, био на најбољем могућем извору, јер су остале земље у окружењу због ратова и пустошења, понекад и због циљног избегавања истине, у знатној мери биле лишене научно релевантних докумената.

Будући да је био врло образован човек, Андрић је био свестан шта је цихад, у цивилизацијском смислу, учинио освајањем и разарањем Цариграда, одн. Константинопоља (турски назив - Истанбул). Зато је већ у првој реченици своје дисертације, у самом

⁴ 7. марта 1975. у Београду је умро Иво Андрић, а истог дана у Женеви је умро Вељко Влаховић, истакнути комуниста, учесник Шпанског грађанског рата, Брозов саборац у Другом светском рату, генерал мајор, народни херој. По тадашњој политичкој логици, предност је дата носиоцу високих државно-политичких функција, па је датум смрти и сахране нобеловца померен за неколико дана. (Вид. О. Антић, Усмени тестамент, Београд 1978.)

предговору, навео: *Речено је да је освајањем Цариграда „европском човечанству нанета рана“*.

III

Прво поглавље његове тезе бави се духовним животом у Босни пре турске инвазије. Аутор, пре свега, износи преплитање утицаја Рима и Византије, затим родбинских веза и политичких утицаја владајућих породица, најпре са српским и мађарским двором, као и са Дубровником. На духовни живот тога времена битно су утицале и верске прилике, омеђене утицајем католичке, српско-православне цркве и богумила (патарени, албижани, катари, бабуни).

Носилац католичког утицаја у Босни била је Угарска (Мађарска). Српски-православни владари, у време опадања моћи Византије, траже хришћански ослонац пред исламском опасношћу и у католичком делу Европе. У том смислу и Стефан Котроманић, нешто мање од пола века пре Косовског боја (1389) и нешто више од столећа пре пада Цариграда (1453), иако православни владар, помагао је, из политичких разлога, католицизам који су ширили фрањевци. Исти разлози наводили су и православне Србе да пређу у католичанство, што је нпр. учинио и Твртко I или Стефан Томаш. Овај последњи је, на инсистирање Мађара, чак наредио покршавање или иселјавање богумила, што је довело до верског рата у коме је убијен и сам Стефан Томаш. Његов син Стефан Томашевић наставио је са том политиком, што је допринело нестабилности, сталним унутрашњим борбама и слабљењу Босне.

Српско племство и Српска православна црква имали су највећи непосредни утицај на догађања у региону, где су иначе у огромној већини живели Срби, па су и српски православни владари крунисани и као суверени широких подручја Босне и Далмације, нпр. Стефан Велики (син Стефана Немање) крунисан је (1217. г.) као краљ свих српских земаља, као и Дукље, Далмације, Травуније и Хумске земље, а св. Сава је 1219. г. устоличио хумског епископа са седиштем у Стону (данас у Хрватској), дакле до границе српског краљевства, одн. све до Неретве (река, данас у Босни и Херцеговини и Хрватској). Митрополит српске православне цркве (милешевски) је 1377. г. крунисао Стефана Твртка I за краља Босне и Србије. Ипак, развој Српске православне цркве и њен утицај на потоње догађаје био је спутан сталним сукобима са католицима и богумилима.

Богумили (патарени) су себе називали „Босанском црквом“ (пропагирали су двојство према коме је веће божанство створило све што је духовно и невидљиво, а мање божанство - Луцифер све што је материјално и видљиво). Ово дуалистичко схватање богумила (као каква специфична дијалектика) оставило је одговарајући траг у Андрићевим делима. Нпр. у „Разговору са Гојом“, Андрић (преко лика Франциска Гоје) расправља о демонском пореклу уметности: „Постоји легенда да ће Антихрист, када се буде појавио на земљи, створити све што је и Бог створио, само са већом вештином и са више савршенства. Његове пчеле неће имати жаоке и његово цвеће неће тако брзо венути као што вене ово у нашој природи. Тиме ће он намамити лакоме и лаковерне. Можда је уметник претеча Антихриста. Можда се хиљаде и хиљаде нас 'играмо Антихриста', као што се деца, усред мира, играју рата“... „Живећи међу људима, ја сам се питао стално зашто је све што је мисаоно и духовно у нашем животу тако немоћно, без одбране и неповезано у себи, тако зазорно друштву свих времена и тако страно већини људи. И дошао сам до овог закључка. Овај свет је царство материјалних закона и анималног живота, без смисла и циља, са смрћу као завршетком свега. Све што је духовно и мисаоно у њему, нашло се ту неким случајем, као што се цивилизовани бродоломници“...“нађу на далеком острву са посве другом климом, насељеном зверовима и дивљацима. Зато све наше идеје носе чудан и трагичан карактер предмета који су спасени из бродолома“. (Историја и Легенда..., стр. 13 и стр. 24. Или, у „Ликовима“: ...“свет ми се указује под два разна и противна вида“. Историја и легенда, стр. 28.)

Богумилска секта (настала из секте манихејаца и павличана) је у X веку дошла из Бугарске, али се није могла одржати у Србији, држави православних Немањића, и зато су њени припадници прешли у оне делове Босне ван непосредног домаћаја српске православне династије. Ипак, католичанство се још жешће обрушило на богумиле и у тој огорченој борби против Запада, „богумилство је на крају силом прилика земљу одвело под јарам Истока. Католичка пропаганда, служећи се напред поменутих средствима, допринела је и сама овом кобном кораку“. У таквим приликама Босна је поступила исто као Византија и неки српски владари, јер је позвала „Турке у помоћ када тренутни лични или страначки интереси“ то изискиваше. (Андрић, И., наведено дело, стр. 19-20.)

На великој муци, између чекића и наковња, нашао се и деспот Ђурађ Бранковић,⁵ српски владар окрњене и исцрпљене државе: када се суочио са избором између турског султана, који му је обећао слободу вероисповести, и мађарског регента Хуњадија, који је захтевао прелазак из православља у католичанство, деспот Ђурађ Бранковић се определио за султана. Деспот је рачунао да ће очувањем вере, као битне одреднице српског народа, сачувати српску државотворну суштину како тада, тако и за будућа поколења; чини се да је *pro futuro* имао право.

Последњи босански краљ Стефан Томашевић⁶ је папи Пију II упутио писмо којим се обраћа за што хитнију помоћ, у коме је, поред осталог, навео: „Турци су у мојој краљевини сазидали неколико тврђава и љубазни се према сељаком показују; обећавају да ће сваки од њих бити слободан који к њима отпадне. Прост ум сељака не разумије преваре, те мисли да ће она слобода вазда трајати“. Турци су све дубље продирали у земљу политичке и друштвене подвојености и анархије, а то су чинили својом јединственошћу, апсолутном централизованом, гвозденој дисциплини и слепој послушности. Паралишућим „верским свађама у Босни супротставили су своју непоколебљиву веру, која их је, досежући до фанатизма, надахњивала офанзивним духом и отпорном снагом која никада није јењавала“, закључујући овим речима прво поглавље своје дисертације Андрић констатује да су предуслови за катастрофу већ присутни, а 1463. година, година општег расула и неславне пропасти се лагано примицала.

IV

Друго поглавље докторске дисертације посвећено је *ширењу ислама* као непосредне последице турске владавине. Већ на почетку овог дела Андрић констатује да је у најкритичнијем тренутку њеног духовног развоја Босну „освојио један азијатски ратнички народ чије су друштвене институције и обичаји значили негацију сваке хришћанске културе и чија је вера – настала под другим климатским и друштвеним условима и неподесна за свако прилагођавање – прекинула духовни живот земље, изобличио га и од тог живота

⁵ Српски владар Ђурађ Бранковић Смедеревац, рођен 1377 у Приштини (Косово и Метохија), умро у Смедереву 1456., био је син Вука Бранковића и Маре, ћерке кнеза Лазара који је погинуо предводећи српску војску против турског цара Мурата у бици на Косову 1389.

⁶ Стефан Томашевић Котроманић (1438-1463) био је последњи српски владар из династије Котроманића (деспот Србије, од 21. марта до 30. јуна 1459. и краљ Срба Босне, Приморја, Хумске земље, Доњих Краја, Усоре, Соли, Подриња и Западних страна, од 10. јула 1461. до 5. јуна 1463.).

начинила нешто сасвим особено.“ Део народа који се налазио на вишем степену и био имућнији, да би сачувао посед, прихватио је веру нападача. Тако се догодило да је начињен зид раздвајања који је поделио и српско-хрватски расни и језички комплекс у два дела, „а његова сенка, у којој се одвијала језовита историја у трајању од четири столећа, морала је на рубовима са обе стране као терет да притискује до у далеку будућност“. (Вид. Исто, стр. 25-26) И уместо да Босна и Херцеговина повезује земље подунавља са Јадранским морем и да учествује у културном развоју хришћанске Европе, она је због домаћег исламизованог елемента постала моћна препрека хришћанском Западу.

У погледу исламизације Турци су у Босни и после пропасти српске државе иступали релативно уздржано, нарочито због присуства мађарске војске, све до пада Јајца (1528), али су потом спровели безобзирну и брзу исламизацију. Ко је желео да сачува посед и позицију власти, одн. привилегије, морао је да пређе у ислам. На овом месту Андрић одлучно оповргава тврдњу неких исламских писаца, која се чак и данас може понегде прочитати, да нема доказа принудне конверзије (конвертитства из православља у ислам). Босански се властелин определио за „царство земаљско“ и прихватио веру освајача.⁷ Ипак, босански бегови и у време врхунца турске владавине, чували су „своје старинске повластице и повеље кршћанских владара (!), да их изнесу на видјело, ако Босном завлада који кршћански владар“. (Вид. Исто, стр. 27-28 и прим. 14) Андрић потом цитира Његоша,⁸ који, како пише, слови за највернији израз начина мишљења и схватања у народу: „Постадоше лафи ратарима, Истурчи се плахи и лакоми“. У истоветном смислу се изјашњава и фрањевац И. Ф. Јукић који пише да су босански муслимани „постали од злочестијех христјанах, који своје господство не знајући друкчије узчувати, потурчише се“... *Нови закон*, како се тада говорило за *нову веру*, „осигурао им је имања и богатства, ослободио од харача и сваког данка, допуштао свако дијело гриешно, без труда и рада могли су господство проводити“. (Исто, стр. 29, прим. 17 и 18.)

У својој дисертацији Андрић посвећује знатан простор једној установи коју је наметнуо освајач и која је такође имала велики

⁷ Андрић овде алудира на народно предање којим је кнез Лазар својом погибијом у боју на Косову 1389. изабрао не ”царство земаљско”, које би му потчињавањем непријатељу и прихватањем ислама за живота донело земаљске благодати, већ ”царство небеско”, које му, због јуначког отпора и погибије ”за крст часни и слободу златну”, доноси вечну славу и вечни живот у небеској Србији.

⁸ Владика Петар II Петровић Његош (1813-1851), несумњиво један од највећих српских песника и филозофа, уједно и највећи владар Црне Горе.

значај за духовни живот Босне, а то је *аџами-оглан* (данак у крви, тур. *devsirme*, грч. *паедомазома*, понекад се означава и као *аџеми оџак*).

Наиме, сваке четврте или пете године, отимани су најбољи, најспособнији и најлепши дечади, по правилу између осме и десете године живота, а изузетно и старији (све до петнаесте, понекад чак двадесете године) и одвођени као робље у Цариград (најбољи на султанов двор, остали су дељени широм Турске). Обука је трајала од 3 до 7 година, тако да су хришћанска деца преобраћена у ислам и служила у војсци (јаничари) или у другим државним службама (администрација, бродоградилишта, вртлари и сл., а неки су чак постали бегови, везири, па и велики везири царства - као што је био случај са Мехмед-пашом Соколовићем⁹ који се одужио свом завичају сазидавши 1577. **Мост на дрини** који је у књижевности овековечио Андрић).

Аутор цитира Бартоломеја Георгијевића, који је као заробљеник провео низ година у Турској, који се личним искуством упознао са положајем хришћана под турском владавином, а на кога је посебно тежак утисак оставила турска свирепост данка у крви, када су хришћанима одузимања најлепша деца, којима је потом мењана вера и идентитет. „Ја немам речи којима бих могао представити како родитељи страшно јаучу и туже, како лелечу и запевају кад им децу из родитељских крила и наручја отржу они свирепи зликовци“. (Исто, стр. 30.) Наиме, сваке пете године (од 1467. па и током XVII века) из Цариграда су слати посебни комесари „телосници“, који су путовали по целој земљи, а сваки је домаћин

⁹ Мехмед-паша Соколовић (турски Соколу Мехмед Паша, 1505/6-1579). Родио се у српској православној породици као Бајо Ненадић, од оца Димитрија. Отет од породице по основу данка у крви, преведен у ислам и као изузено интелигентан јаничар, завршио највише школе. Био је командант дворске страже (капицибаша), адмирал (капудан-паша), Беглербег (гувернер) Румелије, трећи везир, други везир (на том положају оженио се унуком Сулејмана I – Есма Хан, и коначно 28. јуна 1565. постаје Велики везир (Везире-Азам, премијер) Османског царства. Велики везир је био код три султана – Сулејмана I Величанственог, Селима II и Мурата III, укупно 14 година три месеца и 17 дана. Од 210 Великих везира Османског царства турски историчари се слажу да Мехмед-паша Соколовић заслужије да понесе епитет – Највећи Велики везир. Своме српском народу одужио се како је могао: испословао је брат којим се допушта обнова Пећке патријаршије 1557. (Косово и Метохија) и гарантује верска слобода за све поданике царства; брата Макарија Соколовића је поставио за српског патријарха; сазидао је чесму у Београду (Чесма Мехмед-паше Соколовића – уз Северозападни бедем Горњег града Калемегданске тврђаве); саградио је хришћанску цркву у селу Поблаће код Прибоја, по предању на гробу његове мајке (Чесма у Београду и црква у Поблаћу направљене су у сараценском стилу); помогао је да један такође по пореклу Србин, рођен у околини Београда, постане адмирал османске флоте – Пиали Мехмед-паша; подигао четири моста – Арсланагића мост у Требињу, Козију Ћуприју у Сарајеву, Везиров мост у Подгорици и Мост на Дрини код Вишеграда, највећи, најлепши и због књиге Иве Андрића „На Дрини ћуприја“ и најчувенији.

морао да пријави број деце и да их изведе пред комесара, коме је пак било препуштено да изабере најздравију и најлепшу децу. Родитељ се понекад сналазио подмићивањем, а сиромашнији су некад чак сакатили децу како не би била одведена у Цариград. Аџами-оглан је, како вели Андрић, уносио пометњу у земљу, кидање породица и подвајање народа.

Утицај исламских институција на немуслимане

У трећем поглављу аутор изучава утицај друштвених и управних институција ислама оличених у турској власти на живот **неисламизованог** становништва. Једини регулатор личног, друштвеног, материјалног и духовног живота у земљама које су Турци освојили био је ислам. О условима живота за немуслимане делимично се сазнаје из Канун-и-раја (збирка закона за рају), коју је још 635. г. прописао калиф Омар ал Катаб, за хришћане и Јевреје у освојеном Дамаску. Канун-и-раја у ствари садржи забране и понижења за немуслимане и то у 24 тачке (нпр. не смеју да подижу манастире, цркве и испоснице, нити да их поправљају; свим путницима-намерницима указиваће три дана гостопримства; ни међу собом не могу изрицати пресуде; не смеју јахати оседланог коња нити носити оружје, ни у кући ни ван ње; не смеју носити изван својих кућа ни крст ни своје свето писмо и др.). Уз то немуслимане су у Босни за време турских похода на хришћанске земље, поред редовних пореза и кулука, морали да подносе и друге знатне жртве због захтева рата и војне самовоље. То су били разлози да се хришћани исељавају из равница и плодних крајева у недоступне планинске врлети, док су муслимани заузимали њихове дотадашње положаје. Такво груписање становништва је и данас видљиво у Босни. Чак и они хришћани који су остали у насељеним местима или близу њих трпели су друге врсте забрана: забрана гајења винове лозе и производње вина; забрана товљења свиња и њихова продаја; забрана занимања као што су седлари, кожари, воскари; забрана продаје меда, масла и неких других производа (нпр. израда ножева и оружја и још петнаест заната).

У циљу уништења хришћанске вере прибегавало се најразличитијим методама. Тако је као пијачни дан за целу Босну била одређена искључиво недеља (дан у хришћанству посвећен Богу, дакле нерадни дан када се одлази у цркву...), како би хришћани били стављени пред избор: занемарити веру или трпети знатну материјалну штету! Управо ту се вероватно крије Андрићева

инспирација за његову „Причу о соли“ (1955). Без соли се, наиме, не може, али ње нема у високом горју српских православних села. Мора се сићи у долину, код Срба исламске вере („код Турака“), да би се удовољило тој животној нужди. То је шекспировско опредељење - *бити ил' не бити*; једно бити угрожава друго. Бити земаљски, води у не-бити небески. Између „соли и човека, скупе, а неопходне соли и клетог човека коме увек нешто треба, убацује се ко год може и ко год стигне“. Село штеди, замишља да се чврстином субјективног става може заменити објективно, замењује со пепелом, али докле тако? Ватра на огњишту се лагано, готово неприметно гаси!

Харач над неисламизованим становништвом убиран је, у висини дуката годишње, на понижавајући и произвољан начин. Наиме овај намет је био везан за свако мушко чељаде од 14-те године, али су харачлије, будући да није било матичних књига, године деце одређивали мерењем обима главе или врата, што је широко отворило врата злоупотребама, тако да је ускоро свако мушко дете, без обзира на узраст, подвргнуто харачу. Забрана градње или поправке хришћанских богомоља су се доследно спроводиле и тек уз велике трошкове (нарочито мито) било је изузетака. Бесплатно тродневно гошћење муслимана на рачун хришћана било је употребљавано и злоупотребљавано све до краја турске владавине, отуда и изрека: „Нема зиме без вјетра, ни зла госта без Турчина“. Зато се и до данас код Срба одржала пословица – *Сваког госта три дана доста*. Чак и када је пред крај XIX века било изузетно допуштено да се поставе звона на по којој цркви, муслимани су се (нпр. из Крешева) жалили да „турско ухо не може никако живјети гдје звона куцају“, а њихове жене лупале су у бакарно посуђе како би заглушиле глас звона. (Исто, стр. 41-42.)

За културу једног народа је од великог значаја постојање писмености, дакле и књига. Прва српска штампарија је основана у Ободу крај Цетиња (сада у Црној Гори), годину дана по открићу Америке - 1493. г., друга око 1520. г. у Горажду (сада у Босни и Херцеговини), а следећа 1544. г. у Милешеву (Србија). И док су се у осталој Европи штампарије шириле и усавршавале, ове српске су од муслимана угушене и већ у другој половини XVI века о њиховом постојању није било трага. Било је забрањено чак и примати штампу из хришћанског иностранства, а кршење ове забране повлачило је бацање у тешке окове. Прву штампарију у којој су се умножавали текстови за хришћане допустио је Топал Осман-паша у Сарајеву, тек 1866. г.

Велики број турских чиновника је у Босни живео једино од подмићивања и глоба. Ни управни ни судски органи (нпр. муселими и кадије) нису примали сталну плату, а долазили су на положај управо куповином функције. „Подмитљивост коју су, како изгледа, Турци као порок своје расе испољили већ при првој појави, временом се, током опадања њихове моћи, све више повећавала, ширећи свој штетан и разоран утицај у земљи.“ (Исто, стр. 49. у прим. 77, на истој страни, стоји да већ од почетка XV века, код прве појаве Турака, пишу Дубровчани да „Турци ништа без мита не чине“.) Управо зато је код хришћана превладало неповерење према држави, равнодушност према општем добру, као и сумња у могућност остварења земаљске правде. Сви истраживачи Босне и њене прошлости, наводи Андрић, „како српско-хрватски тако и страни, сагласни су у томе (и сви они то мање више истичу) да је утицај турске владавине био апсолутно негативан“ и на самом крају овог поглавља закључује: Чак ни оном делу Јужних Словена који је прешао на ислам Турци нису могли да донесу неки културни садржај нити неки виши историјски смисао; хришћански део поданика, међутим, њихова владавина довела је једино до губитка обичаја и до назатка у сваком погледу. (Исто, стр. 50.)

Духовни живот католика

Четврто поглавље осветљава духовни живот католичких хришћана и деловање фрањеваца. У ствари, први католички мисионари били су доминиканци, али су их убрзо, већ у првој половини XIII столећа, заменили фрањевци. Како су католици у то време били искључиво досељени рудари, Немци (Саси) или далматински Романи (према данашњој терминологији - Италијани), то су и први фрањевци били припадници истих народа. Убрзо фрањевци отпочињу са преобраћањем домаћег становништва, богумила и православних хришћана, па се и превођење у католичанство претпоследњег краља Стефана Томаша приписује утицају фрањеваца. Непосредно пре турске инвазије, босански викаријат обухватао је већи део Хрватске, Славонију, Далмацију и део данашње Албаније. Турска инвазија је изазвала пропаст краљевства и распад организације католичке цркве. Део племства и сељаштва је побегао из Босне, када су мошти Св. Луке склоњене на запад. Према неким историјским изворима, наиме, српски деспот Ђурађ Бранковић откупио је мошти Св. Луке од султана Мурата II за 30.000 дуката. После турског освајања Босне, последња краљица, Ђурађева унука, ћерка Лазара Бранковића, Јелена, приликом удаје за

Стефана Томашевића, који је био последњи српски деспот (1459) и последњи краљ Босне (1461-1463), донела је, у мираз, мошти Св. Луке из Србије. Јелена је, овом удајом, прешла у католичанство и променила име у Марија.¹⁰

После смрти Стефана Томаша, 10. јула 1461. његов син Стефан Томашевић је наследио престо и обратио се, пред предстојећом турском инвазијом, римском папи за помоћ, али му је папа, уместо помоћи, послао краљевску круну. Године 1463, краљ Стефан је затражио помоћ Млетачке републике, када су у Венецију, највероватније послате и мошти св. Луке, али помоћ Млетака никада није стигла. Мехмед II је потом заузео престони град Бобовац. Краљ се повукао у утврђени град Јајце, а после његовог пада у град Кључ. Иако му је обећан живот, по предаји Кључа, краљ Стефан Томашевић је одведен у Јајце и на оближњем пољу, касније названо Царевим пољем, му је одсечена глава. Његови се остаци чувају у фрањевачком манастиру у Јајцу. По неким подацима краљица Марија је са децом успела да избегне на јадранску обалу и ту јој се губи траг.

Фрањевци су, пошто је земља била опустела, измолили Мехмеда Освајача 1464. да заштити њихову цркву, што је султан и учинио издавши ахд-наму (владарски уговор). Но, нити су фрањевци били дуго лојални, нити се султан држао обећања. (Исто, стр. 54.)

После освајања Босне, делови викаријата, који нису освојени, су се издвојили (Дубровник 1468. и Хрватска 1514.), док је остатак постао фрањевачка провинција Сребрена Босна (*Bosna Argentina*). Далмација се 1735. одваја од Босне, а 1757. фрањевци северно од Саве оснивају посебну провинцију св. Ивана Капистрана, тако да Босна постаје само кустодија (*Custodia*). Српски православни патријарси у Пећи (Покрајина Косово и Метохија), настојали су да већ од XVI века под своју управу доведу све српске хришћане у

¹⁰ Мајка Стефанова је била Војача, прва жена Стефана Томаша Котроманића, босанског краља (од 1443 до 1461). Када је умро Лазар Бранковић (1458), наследио га је старији брат Стефан Бранковић, који је био слеп. Стефан Томаш је искористио прилику и напао српску деспотовину, тако је заузео Сребреницу и многе друге градове. Стефан Томаш је потом ступио у преговоре са удовицом деспота Лазара Јеленом Палеолог (која је била ћерка деспота Мореје Томе Палеолога - чија су два брата Јован VIII и Константина XI били последњи византијски цареви - и мајка Јелене Бранковић), који су завршени браком (у Смедереву 1. априла 1459) између Стефана Томашевића и Јелене Бранковић. Тако је Стефан Томашевић ступио на српски престо. Иначе, Стефан је био верен са ванбрачном ћерком Франциска Сфорце, миланског војводе (вероватно Друзијаном Сфорца), па је Стефанов отац послао војводи писмо извињења за раскид веридбе. После одлуке Мехмеда II да освоји Смедерево и укине српску деспотовину (10. јули 1461), Стефан Томашевић и Јелена (Марија) беже у Босну и носе мошти светог Луке.

Турском царству. Фрањевци су истицали да су они „вјере латинске“ и да зато не могу бити потчињени православном патријарху, па су се и у време устанака у Србији трудили да католички елемент остане миран. Иначе, Фрањевце који су студирали у Мађарској називали су „Мађарима“, а оне из Ватикана су звали „Италијанима“. (Исто, стр. 56-57.)

Са аустроугарском окупацијом Босне 1878. историјска мисија фрањеваца ближила се свом крају. Босански фрањевци су ипак били свесни свог етничког порекла и када се радило о очувању права њихове мајке провинције, отворено су устајали против „римске правде“, бискупа и световног свештенства, а упорно су настојали да сачувају своју ћириличну азбуку. (Исто, стр. 58.) Од друге половине XVI века, после сабора у Триденту (1545-1563), католичка црква је отпочела ширење свог учења на локалним народним језицима, што је дало још већег полета фрањевачкој књижевности у Босни. Тако је већ почетком XVII века фрањевац Матија Дивковић објавио неколико књига на босанској ћирилици – „курзивно писмо обичне ћириличне азбуке, под незнатним утицајем глагољице и латинског писма“; „Још од најстаријих времена босанске историје тим писмом су се у својим повељама служили како владајући кнезови тако и све три исповести“... „(*in carattere serviano*)“. (Исто, стр. 60-61.)

Ћирилица се у XIX веку полако напушта, али се ипак одржала код неких фрањеваца, нпр. у обимном опусу фра Грге Мартића, који је у својој заоставштини оставио и недовршени еп о Косову. Литература фрањеваца била је од великог значаја за духовни живот Босне, јер је пробијала ону кобну изолацију којом је турска управа оградила земљу. (Исто, стр. 69-70.) Иначе, XX веку у нацистичкој Независној Држави Хрватској ћирилица је чак била законом забрањена, а и данас, у XXI stoleћу, у Хрватској се уништавају и званичне ознаке државних институција написане ћирилицом.

Духовни живот православаца

Пето поглавље сведочи о Српској православној цркви и њеном деловању на духовни живот православних хришћана. Средином XV века губи се српска државна самосталност, а пропада и Пећка патријаршија на Косову и Метохији, тако да све српско-православне мотрополије долазе под управу аријепископа охридског (данас БЈР Македонија). Тек 1557. градитељ на Дрини ћуприје, Мехмед паша

Соколовић, поново успоставља Пећку патријаршију, устоличивши свог брата Макарија за патријарха.

Српски православни свештеници живели су у великој оскудици, често боси и неухрањени, присиљени понекад да по градовима продају дрва да би опстали. Током XVIII века положај српског православног свештенства се још више погоршава; укида се поново Пећка патријаршија и Босна се подређује непосредно цариградском патријарху. У XIX веку, у време ратова Турске и Русије и српских устанака, сва је турска сила била уперена против православних Срба и њиховог свештенства, „пошто су их турске власти сматрале природним савезницима својих побуњеника или зараћених једномишљеника у вери“. (Исто, стр. 76-77.) Занимљиво је да не мали број западних политичара и данас има овај и овакав ”турски” став према Србима.

Делатност српских штампарија трајала је кратко, јер су их Турци угушили већ у првим деценијама своје власти. Прва штампарија Ђурђа Црнојевића у Ободу, основана 1493. убрзо је престала са радом. Штампарија у Горажду, Божидача Горажданина, радила је нешто дуже, а Божидар Вуковић је 1520., као задужбину, основао српску штампарију у Млецима (у Венецији). Средином XVI века кратко је радила штампарија у Београду коју је основао Радиша Димитровић, а после његове смрти наставио Тројан Гундулић из Дубровника (сада у Хрватској). У другој половини тог столећа Јеролим Загуровић, которски властелин (Котор је сада у Црној Гори), штампао је у Млецима српско-православне књиге. Нестанком ових штампарија, преписивање је поново остало једино средство умножавања црквених књига, све до XVIII века када ове књиге стижу из Русије. (Исто, стр. 78.)

Тек у XIX веку бележи се почетак обнове књижевне делатности код српско-православног становништва Босне, а први писац световњачког сталежа био је А. М. Шолаја. Посебна занимљивост је што се световњачка књижевност рађа у Мостару (данас Босна и Херцеговина), који постаје књижевно средиште, са приповедачким именима као што су знаменити Срби: **Јован Дучић** (1871-1943, академик, песник, писац, дипломата; био амбасадор Краљевине Југославије у Шпанији, али после прекида дипломатских односа због признања нацистичке Хрватске прелази у неутралну Португалију); **Алекса Шантић** (1868-1924, академик, песник); **Светозар Ђоровић** (1875-1919, приповедач и романописац).

На пољу школства српско-православно становништво је испољило више смисла и постигло боље резултате него католичко, и то због боље бриге за школе, јер ове нису биле подређене искључиво свештенству (као код католика), већ и лаичким црквеним општинама. Српско-православна црква у Сарајеву има у својим писаним документима податак да је 1682. постојао неки Никола Даскал (даскал-учитељ), а највећи део српских православних школа у Босни је настао од 1820-тих, док је прва средња школа настала у Сарајеву 1850. године. Године 1866. је у Бања Луци основана српска православна богословија, у којој је предавао и чувени српски просветитељ и народни лекар Васа Пелагић (1883-1899). Историјска је заслуга Српске православне цркве, истиче Андрић, што је „спасла континуитет духовног живота и непрекинуту националну традицију“. (Исто, стр. 81-82.)

Дисертација се завршава Прилогом и напоменама (279 фуснота које сведоче о научној заснованости рада). Ту Андрић, пре свега, констатује да се духовни живот оног дела босанског становништва који је прешао на ислам „скаменио“ у облицима „туђе религије и непознатог језика“. Међутим, постојало је једно ограничено поље духовне делатности босанских муслимана које се односило на покушаје уметничког песништва од XVII до XIX века и то на „српско-хрватском језику писани арапским писмом“. „Број песничких остварења, као и њихов квалитативни значај је незнатан (11 песника са 17 песама)“, али они заслужују пажњу, „као занимљива појава хибридне писмености и као конкретан пример утицаја оријенталне културе на Словене“. Та песничка остварења била су прожета турцизмима, а језик је „био унакажен и утиснут у рухо туђе поетске форме. Рима је готово увек погрешна и неправилна, целокупан тон је сувопаран и неретко тривијалан“..., а притом треба узети у обзир „да су сва та песничка остварења писана једном азбуком која не познаје знакове за самогласнике и услед тога отвара широку могућност за збрку у ортографији и за нејасноће у смислу. И на овом подручју, деловање ислама показало се као крајње спутавајуће и неплодно“. (Исто, стр. 87-88.)

Закључна разматрања

О Андрићевој дисертацији није се много писало. Разлог томе су, дакако, идеолошко-политички чиниоци.

Из дневника Родољуба Чолаковића,¹¹ високог функционера у Титовој партијској пирамиди, сазнаје се да је он лично, под притиском из Сарајева, интервенисао да Андрићев докторат не буде објављен у његовим сабраним делима. Чолаковић *оцењује (sic!)* Човек који је завршио нижу и средњу трговачку школу у Сарајеву и студирао Трговачку академију у Загребу оцењује Андрићев докторат!) *да је та теза писана на брзину и да површно расправља врло сложена питања* и констатује да је боље да не буде објављена, јер би многи читаоци једноставно били разочарани. У тим временима то је значило да је дело доспело на *index librorum prohibitorum*. Данак у крви је одавно нестао, али данак у духу је показао знатно већу виталност и зато га стрпљив аналитичар, и без превеликог напора, може у многим сферама и данас препознати. Требало је имати знања, вештине и, пре свега, храбрости да се тај данак у духу, посебно у то време, макар релативизује, што је успешно учинио Радован Вучковић.¹²

Понекад су критике Андрићеве тезе биле паушалне. Било је покушаја оспоравања и његовог укупног опуса, мотивисаних преваходно идеолошко-политичким разлозима.¹³ Понекад се указивало на то да је писац располагао ограниченим изворима и да зато није могао да историјски утемељеније расправи нека питања. Међутим, величина ове, или било које друге дисертације, није нити у њеном обиму, нити у перфекцији сваке појединости, већ у синтези, а то је Андрић успео да постигне како у овом једином научном делу, али у одговарајућој мери и у сваком свом књижевном делу. Значај његове дисертације се огледа и у усмерењу које је добио прикупљајући материјале за њу и анализирајући их. Из те грађе и те анализе припремио је величанствени опус „у другом облику и другом приликом“, који је подарио нама и свету.

Почетком прошлог века проф. Богдан Поповић (1864-1944, књижевни критичар и есејиста, професор универзитета, академик) је

¹¹ Родољуб Чолаковић (1900-1983), комуниста, члан терористичке организације ”Црвена правда” (осуђен на дванаест година затвора због учешћа у убиству министра унутрашњих послова Краљевине Југославије Милорада Драшковића, који се тада налазио на лечењу у Хрватској у Делницама), учесник Шпанског грађанског рата, Брозов саборац у Другом светском рату, народни херој, генерал-мајор и истакнути друштвено-политички радник у време Титове владавине.

¹² Вучковић, Р. Велика синтеза, Сарајево 1974. г. и у поговору Андрићеве дисертације (Просвета), Београд 1995.) Касније су и други аутори обрађивали Андрићеву дисертацију. (Смит, Х.Ф., Реферат о дисертацији Иве Андрића; Ћирковић, С., Мишљење проф. Симе Ћирковића о Андрићевом докторату; Константиновић З., О Андрићевом докторату. Вид. Свеске Задужбине Иве Андрића, Београд 1982., бр. 1.

¹³ Вид. код Шиповац, Н., Тајне и страхови Иве Андрића, Београд 2007.

на својим предавањима и у једној својој књижевној студији (О васпитању укуса, Београд 1921, друго изд.) сачинио листу критеријума које би морао да испуни сваки онај који би желео да се ваљано бави књижевношћу: 1. од природе нежно осећање; 2. жива и пластична машта; 3. опште образовање; 4. познавање великог броја књижевних дела; 5. књижевно знање језика; 6. правилан суд; 7. стручно образовање; 8. познавање човека и 9. велико искуство живота.

Те особине и квалитети ретко се могу сакупити у једној личности, али када се то догоди, онда се „догађа“ и велики писац. И управо се свака од ових девет тачака оваплотила у свом пуном садржају код Иве Андрића:

1. Свако његово дело, било да је роман, приповетка, есеј, оглед, чланак, најкраћа забележена мисао (Знакови поред пута), сведочи о његовој посебној и нежној осетљивости и, како би рекао проф. Поповић, пријемљивости „духа и душе за количину, каквоћу, и јачину утисака“;

2. Архивска грађа коју је сакупио при изради своје дисертације претворила се у живе ликове, чију смо животну причу и судбину пратили са узбуђењем и напетостју, коју може да својом недокучивом инвенцијом пружи сам живот или својом „живом и пластичном маштом“ велики уметник;

3. Високо опште образовање је, дакако, услов сваког интелектуалног рада, а Андрић је, поуздано сведочи његов опус, знао „све од нечега, и нешто од свачега“ (Вид., Исто, стр. 7.) и више од тога;

4. Познавање великог броја књижевних дела од стране нашег нобеловца не може бити спорно - бавити се књижевношћу, исто као и науком, подразумева у самом методолошком приступу проучити што више, готово све што је раније написано, јер без те велике сукцесије, не може бити ни цивилизације. Усвојити много тога од предака и при томе бити оригиналан у свом доприносу то је одлика великог уметника, писца, научника.¹⁴;

5. Књижевно познавање језика не значи само познавање граматике и синтаксе, то је, разуме се, знатно виши захтев, захтев који је испуњен када дело због своје вредности и лепоте, због својих

¹⁴ „Сваки научни радник полази од метода и резултата, који су други стварали. Сви се ми пењемо једни на раменима других. И људи великих резултата мали су фактори у огромном научном развоју“. (Цвијић, Ј., О научном раду и о нашем Универзитету, Светосавски говор, Београд 1907, стр. 41.)

интелектуалних особина опстане и *остане*, а само „добро писане“ књиге остају (свака Андрићева књига је остала, зар не?). Андрић је у највећој могућој мери испунио и национални задатак који је у свом чувеном Светосавском говору 1907. истакао академик Јован Цвијић: „Познато је да ми с највећом пажњом морамо и даље неговати свој језик и историју...“ (Исто, стр. 31.). У истом смислу говори и Андрић на свом предавању „Нешто о стилу и језику“, где наводи и многе поуке чувених писаца (нпр. Гогољ: „До једноставности треба нарасти“; Гете: „Ко хоће да има јасан стил, треба да му је јасно у глави“ (души); Балзак: „Тачна (права) мисао носи сама са собом своју лепоту (финоћу)“; Анатол Франс: „миловати фразу“, али истиче да „Учити се треба, то је јасно, у народној књижевности, у старих писаца“... (Историја и легенда..., стр. 30-45);

6. Правилан суд, једна од тачка везивања између књижевности и права – судити неке значе судити његовом (не)делу, дакле бити упознат са свим чињеницама, бити објективан у својој критици или похвали, исказати своје мишљење непристрасно, углађено, усмерити пажњу на (не)достојност појаве, поседовати етичке критеријуме, све су то елементи правилног просуђивања (штета што Андрић није био и судија). О стању права и правде Андрић говори, разуме се, посредним, уметничким, метафоричним језиком.

На једној напуштеној цркви налази се избледели рељеф: „То је Арханђел Гаврило, светац у оклопу, са мачем у десној а теразијама у левој руци. Али време је и њега збрисало. Под ударцима ветра и кише и монотоним сменом дана и ноћи, камен је стресао са себе мушки лик Арханђела, али није цео рељеф; није још. Остали су мач и теразије, без руку које су их држале, и тако танки да се једва наслућују. Тако стоје та два оруђа као нејасни симболи суда и казне. Узалудни симболи кад нема ко да суди ни кога да кажњава. Још можда један људски век, или мање, па ће нестати и ти последњи трагови рељефа“... (Ликови, Историја и легенда, стр. 26.)

„Ако хоћеш да знаш каква је нека држава и њена управа, каква им је будућност, гледај само да сазнаш колико у тој земљи има честитих и невиних људи по затворима, а колико зликоваца и преступника на слободи. То ће ти најбоље казати.“ (Проклета авлија, Подгорица 1996., стр.84.)

„Бог и божја правда!“...Витомир Тасовац из Дикава, машући кажипрстом вели: „А, не, не! Правда, господо! Прав-да! Нема је много на свијету, али што је мање има, то више вриједи; и спора је, јесте, и хоће да задоцни, али прије или послје – стигне. Зато ја увијек кажем: на правду се ослони, па се не бој! Прав-да! Само правда!“ Витомир је био пијан, као и његово друштво. „Сва је прилика да ће, тако тупи од пића и опијени висинским ваздухом,

преспавати онај кратки и одлучни тренутак пред зору, кад се ловци на тетреба дижу и крећу ка свом циљу“. (Знакови, *Лов на тетреба*, Сабрана дела Иве Андрића, Београд 1988., књ. VIII, стр. 196-197.);

7. Стручно образовање подразумева знање књижевних термина, метрике, поетике и, опет веза са правом, познавање реторике (нема никакве сумње да је Андрић суверено владао како појмовима тако и њиховим терминима, како метриком тако и поетиком, а писао је као највећи беседник);

8. и 9. Две последње особине се могу повезати у једну: дубоко познавање човека и велико животно искуство, чини се, не иду једно без другог, а ту је Андрић, кроз своје ликове, њихове дилеме и унутрашњу психолошку борбу, као и своја размишљања о човековој судбини показао пут разумевања онога што су Платон и Сократ називали *daimonion*, тај унутрашњи глас (савести или нужности) који усмерава *homo faber-a* у овом или оном правцу, одређујући му релативно позитивну или релативно негативну животну, па и историјску улогу.

Дакле имајући у виду давно углачане врлине које су, посебно када је реч о књижевности, истакнуте од стране проф. Богдана Поповића, није тешко закључити да је Андрић успео да својим укупним опусом оствари спој књижевног, научног и уметничког метода и израза који спада у сам врх светске духовности.

Живот је сила која нагриза, буши, кида и раствара све око нас, али и нас саме („Госпођица“). Француски конзул Дивал чита везиру класичну трагедију, а овај се грохотом смеје („Травничка хроника“). Слика, дакле, непомирљиве раздвојености и сукоба цивилизација. Ни после седам година искуства и размишљања на том размеђу цивилизација, конзул Дивал није могао да нађе пут разрешења тих великих противречности. Кад је дошло време одласка јавила му се нека „неодређена али стална мисао: да ипак негде мора да постоји тај „прави пут“ који је он целог живота узалуд тражио; да постоји и да ће га човек кад-тад наћи и отворити за све људе.

Мост је, разуме се, симбол трајања и спајања путева и људи. Две непремостиве литице може да премости само мост. Ћуприја је, дакле, кључ „правог пута“.

Оставити белег трајања идентитета једна је од генетских тајни чији се корени губе у несвесном и незапамћеном. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог бљеска свести, кроз векове прича само себи стално исту причу, истакао је Андрић у својој беседи

приликом уручења Нобелове награде: „А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да заваља крвнике, да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања“.

Ту где је био лимес Источног и Западног римског царства, где је постојала кобна тројна подела на богумиле, православне и католике, то тројство је и остало, али сада као православље, католицизам и ислам; један народ јавља се, као индијско божанство, увек са три лица. Постоји народно предање да на Дрини ћуприја, задужбина Мехмед паше Соколовића, почива на десет обичних и једном необичном, посебном стубу. У том посебном, узидана су хришћанска деца, као каква врста легенде која симболише судбину самог задужбинара.

„Видео сам принципе и системе који су изгледали чвршћи од гранита како се разилазе као магла пред равнодушним или злурадним очима светине, а до малочас уистину маглу како се пред тим истим очима крутне и изграђује у неприкосновене и свете принципе, чвршће од гранита. А видео сам и смрт и болест и ратове и буне. И пред свим тим ја сам се питао који је смисао тих промена, који је план по коме се све то дешава, и који је циљ коме води. И маколико да сам гледао, слушао и размишљао, ја нисам нашао ни смисла ни плана ни циља свему томе. Али сам дошао до једног негативног закључка: да наша лична мисао у свом напору не значи много и да не може ништа; и до другог, позитивног: да треба ослушкивати легенде, те трагове колективних људских настојања кроз столећа, и из њих одгонетати, колико се може, смисао наше судбине.“ (Разговор са Гојом, Историја и легенда..., стр. 21.) У том смислу треба имати у виду стару српску легенду, преточену у народну песму о зидању Скадра на Бојани (тај град је сада у Албанији).

У ствари, када год пише о мосту Андрић говори о том чудесном етносу. Тако у приповедци „Мост на Жепи“: велики везир Јусуф, када је пао у немилост, „сетио се живље свога порекла и своје земље. Јер разочарање и бол одводе мисли у прошлост. Сетио се оца и мајке“...“Сетио се Босне и села Жепе, из ког су га одвели кад му је било девет година“. (Жеђ, приповетке, Мост на Жепи, Загреб 1967., стр. 226-227). Мост су градили клесари и зидари, Херцеговци и Далматинци...око Митровдана обустављали радове због зиме, а пре Ђурђевдана се враћали и отпочињали радове поново...(Исто, стр. 229-230).

„Византија је сачувала културна блага Антике и тиме испунила једну светско-историјску мисију. Сачувала је римско право, грчко песништво, филозофију и науку и предала их у наслеђе европским народима кад су ови сазрели за њихово примање“.
(Острогорски, Г., Историја Византије, Београд 1959, стр. 530.) Срби су међу првима прихватили свеколико наслеђе византијске и светске духовне метрополе и преносили га другим народима; поменимо само да је Законоправило Светог Саве (1174/5-1236 српски принц, књижевник, дипломата, монах, први архиепископ аутокефалне Српске Православне Цркве) важило столећима као непосредни извор права у Русији и Бугарској, да је Душанов законик (Стефан Душан 1308-1355, српски цар, један од најмоћнијих европских монарха свога доба), у време партикуларног права у Европи, важио за целу територију царства и садржао одредбе на које се у осталом делу Европе чекало столећима (идеја поделе власти, држава као дужник накнаде штете причињене на територији Српског царства иностраним трговцима и др.). После изненадне смрти цара Душана долази, услед унутрашњих сукоба око власти до слабљења државе, што ће после нешто више од тридесет година довести до битке на Косову (1389) и њених трагичних последица како по Србију, тако и Византију (која ће нестати под налетима османских цихадиста шездесетчетири године касније).

Зато Андрић отпочиње дисертацију реченицом да је освајањем Цариграда „европском човеку нанета рана“. Та рана још није зацелила, посебно не на Балкану или како Андрић оцењује, мало је земаља које су тај удар теже и болније осетиле од Босне. Страшни притисак цихадиста превео је део Срба на ислам, али исти притисак са запада превео је добар део те етничке нације у католицизам. Временом је, будући да је човек „зоон политикон“, етничко избледело пред политичким. Велике силе од етничких, преко верских подела стварају политичке нације, јер само се над подељеним и сукобљеним народима може дуготрајније и ефикасније владати. На самом крају своје „Тврђаве“, Меша Селимовић говори управо о томе: развили су се војни барјаци и купили ратни намети. ”Људи су псовали све ратове на свијету, али су плаћали данак и ишли у војску. Побунили су се само сељани из Жупче. Отерали су царске службенике, и нису дали ни намет ни људе. Али, дођоше наоружани стражари и одведоше их. Који ће погинути од ових што одлазе? И гдје?...На далеким непознатим пољима?...Свеједно како им је име, судбина им је иста...Хоће ли и ова моја дјеца ићи тим истим жалосним путем, кад одрасту?...Вјероватно хоће, али у то

нећу да вјерујем. Нећу да вјерујем, али не могу да се ослободим стрепње”.

Цариград, евро-азијски мост није више на Босфору. Његов сурогат је на Дрини, а са обе стране реке су подељени етнички Срби: православни, муслимани, католици. Невини српски дечак, жртва данка у крви, измењене вере али не и нације, можда баш зато као зрели великодостојник сагради величанствену на Дрини ћуприју. Потпуно исто, неколико векова касније, неизмењеног етноса, написа наш нобеловац величанствену „На Дрини ћуприју“. Та ћуприја је у ствари тај етнос, једино везивно ткиво новог Босфора, мост на сред авлије западног источника. Разуме се да се тај етнички мост распростире и знатно шире, али је онај на Дрини парадигма свих таквих ћуприја. У причи „Сан о граду“, Андрић говори о другој, ненасилној, мекој врсти конвертитства: „Замислите наш говор како се из Босне, преко Херцеговине, глади и мекша, док стигне у Жупу дубровачку, где га сељакиње говоре с лепотом и достојанством краљица. Замислите, даље, наше 'Словине' како на помолу мора бацају мешине и остављају чобанима овце, а они се уљуђују, уче, тргују и стичу, а стечено богатство прерађују, промећу нараштајима из руке у руку, док не изгуби оштрину и задах зноја и ценкања и сјај новине и све се не претвори у друштвену складност, у уметност, у сјај, у стваралачку мисао. Примивши веру и цивилизацију тога времена они – граде. И данас, после столећа, кроз оне масе клесана и смислено слагана камена што се зову Минчета, Ловријенац, Св. Влахо, јасно говори та мирна снага, власт над самим собом и страст за стварањем“. (Приче о мору, Лагуна, Београд 2011., стр. 125-126)

Зато када се читалац упуту том величанственом на Дрини ћупријом он сусреће браћу Мехмеда и Макарија и Иву и Радисава и Рада и Раду и Вука и народног гуслара и Мешу и Емира и многе друге, па, у ствари, и самог себе и тек тада може да схвати шта је то ”прави пут”. А то је мост, преко кога прелазе људи, без обзира на верску, расну, националну и сваку другу поделу, јер сви смо ми на неком мосту испод кога је амбис или набујала река, дакле провалија која вреба сваку нашу грешку.

Сваки пут када уочи нешто конкретно Андрић има способност да схвати клицу општости и не испушта је. У том јединству конкретног и апстрактног, појавног облика и парадигме, лежи тајна сваке велике књижевности, науке и уметности и зато предлажемо, парафразирајући Шопенхауера, да пред Андрићево дело станемо као пред владоца и чекамо његово саопштење. Читати Андрића са

неким предубеђењима, посебно идеолошко-политичке природе, јесте пре свега неучтиво, јер тада читалац чује самог себе, али и недостојно, јер ће игнорисати весника истине и његову величанствену духовну грађевину преко које примамо тајанствену поруку крхке судбине појединца, али и велике људске стварности.